చెరువు దగ్గర....

శ్రీమతి ఆర్. వసుంధరాదేవి

అది పెద్ద చెరువు.

బుక్కరాయ సముద్రంవాళ్లు బుక్కరాయ సముద్రం చెరువు అంటారు. కాని దేశంలో వాడుకేమో అనంతపురం చెరువనే—లింగప్ప చెప్పాడు. లింగప్పకి అన్నీ తెలుసు. రెండూళ్లకీ అనుకునే వుంటుందది.

గట్టుమీద నిల్చుంటే ఒకవైపున చెరువు గట్టుల్ని ఒరుసుకుంటూ, అలలు అలలుగా ఎగసిపడే అలవిగాని చైతన్యాన్ని యిముడ్చుకొంటున్న ఆనంద సాగరం. గట్టుకు రెండోవేపున చూపుమేరంతా పచ్చనిపైర్లు. పైర్లనడుమ గుట్టలు. గుట్టల్లో గవులు. గవుల్లో మఠాలు. ఒక్కో దానికీ ఒక్కో చరిత్ర. 'పెనకసెర్లకాడ గంపమల్లయ్య కొండలో గవిలో నిమ్మకాయెత్తే యీ గవిలో మఠానికి దొల్లుకొత్తుంది' ఇంకా చాలా చెప్పాడు లింగప్ప.

చెరువుగట్టుమీద గణేశుడికి గుడికట్టారు. చుట్టూ చెట్లు కూర్చోడానికి రాతి అరుగులు. ఇంకా ముందుకివెళ్లి ఆకాశంక్రింద నించోడం సుశీలమ్మకు యిష్టం. అక్కడ ఆమె మనసు విప్పారి, వికసించి, చెరువులోని నీళ్లలాగా మహానందంలో సుళ్లు తిరుగుతుంది. ఆ ఆనందానికి ఆకాశమే అవధి. స్వేచ్ఛలోకి ఎదిగిన మనసును గణేశుడి ముందుంచి నమస్కరిస్తుంది- ఇంటికి తిరిగి వెళ్ళేప్పుడు.

ఇంటికి వెళ్లగానే మనసు తిరిగీ స్మశానంగా మారిపోతుంది. మృత్యుదేవతనీడ ఆమెను ఆవరిస్తుంది. 'నేను ఏ అనుభూతీ లేకుండా యిలానే వడిలి వాడిపోతాను' అనుకుంటుంది. విస్పృహతో, ఏవో చెయ్యాలని, దేన్నోపొందాలని, ఏదో తపన. ఏమీ చెయ్యలేని నిరాశ. తనజీవితం తనదికానట్లు, ఎవరి బలవంతంమీదనో బ్రతుకుతున్నట్లు బాధ. జీవితకాలంలో ముప్పై అయిదేళ్లు—చాలాభాగం—గడచిపోయింది తెలీకుండానే. ఇహ చచ్చిపోవడం తరువాయి. బ్రతక్కుండానే చావు! ఆమెలోని నిజం జీవితాన్ని అనుభవించాలని, నవ్వాలని, ఏడవాలని, అందులో లీనమై, పోవాలనీ ఆరాటపడుతూ, దాన్ని అందుకోలేక విడిగా నిలిచిపోయి, వ్యర్థంగా నశించిపోతున్నట్లు భావన కల్గుతుంది. తానేదో బలాత్కారానికి గురిఅవుతున్నట్లు, ఎవరో తననుమోసం చేస్తున్నట్లు అనిపిస్తున్నది. గడచినజీవితం ఎడారిలాగా, ముందున్నది స్మశానంలాగా తోస్తున్నది.

'నాకేదో దయ్యం పట్టింది' అనుకుంటుంది ఒక్కోసారి. అయినా ఆ ఆలోచనలు ఆమెను ఒదలవు. కొంతకాలంనుంచీ ఆమెలో ఇలాంటిమార్పు వచ్చింది. తనలోని ఎవరో తనను చూచి నవ్వటం మొదలెట్టారు.

అంతకు ముందు ఆమెలో ఏవిధమైన అసంతృప్తీ ఉండేది కాదు. ఆమె ఉత్తమురాలు. తరతరాలుగా మంచిని మోర్చుతూవచ్చిన రక్తం ఆమె నరాల్లో ప్రవహిస్తున్నది. ఆమె పెద్దల్ని కాదనలేదు. భర్తను దైవసమానుడిగా ఎంచుకున్నది. కష్టాల్లో వుండేవాళ్ల ఎడల దయాదాక్షిణ్యాలు చూపించింది. భగవంతుణ్ణి ఎన్నోరూపాల్లో మహదానందంతో భావించుకున్నది. పూజించింది. ఆచారాల్ని అనుసరించింది. ఇంతకుమించి మరేదో కావాలని ఆమెకు తోచనేలేదు.

ఆమెభర్త గోపాలరావు కమర్షియల్ బాంకు నడుపుతూ బాగా సంపాదిస్తున్నాడు. సన్నని చురుకైన మొహం, మల్లెపువ్వుల్లాంటి బట్టలు, చెదరని క్రాపు, పరిసరాల్ని క్రమ్మివేసే ఫారిన్ యూడికొలోన్ వాసన—అతనిలోని యీ లక్షణాలన్నీ ఆమెకు చాల ప్రియమైనవి.

అతను ఆమెకు బహిఃప్రాణము. అతన్ని చూసి ఆనందపడుతుంది. గర్వపడుతుంది. అతనులేని జీవితం ఆమెకులేదు. అతనికి చిన్న జలుబుచేసినా, ఏమైపోతాడోనని భయపడి, అతనుక్షేమంగా వుంటేచాలని పరమేశ్వరుడికి మ్రొక్కుతుంది. అతను ఇంట్లోంచీ బయల్దేరినప్పటినుండీ ఆమెమనసు భయంతో ఒణికిపోతుంది. బయల్దేరిన రైలు సవ్యంగా గమ్యంచేరునా? దోవలో ఎన్నిమలుపులు, ఎన్నిఅవరోధాలు, ఎన్ని అపాయాలు! అన్నింటినీ తలచి తలచి భర్తక్షేమంకోసం ఎంతగానో ఆరాటపడి, తపించి, ధ్యానించి మ్రొక్కి, వెయ్యికళ్లతో ఎదురుచూచి, అతను కనిపించగానే మహదానందంతో ఆహ్వానించి....ప్రతిక్షణమూ అతనికోసమే బ్రతుకుతుందామె.

'సీతా' అని పిలుస్తాడు గోపాలరావు ఏకాంతంలో.

సుఖంగా గడిచింది కాలం. ఆమెకు 'అవసరాలు' అనేవిలేవు. గోపాలరావును ఆమె కోరింది ఒక్కటే—క్రొత్తగా కట్టిన ఇంట్లో ఎత్తుగోడలూ విశాలమైన వైన గదులూ ఉండాలని. వైశాల్యంలేనిచోట ఆమె ఉక్కిరి బిక్కిరి అయిపోతుంది. మనసు కుంచించుకుపోయి, ఇరుకులో చిక్కుబడ్డట్లు విలవిల్లాడుతుంది. అది ఒక వూహగా కాకుండా నిజంగా, భౌతికంగా బాధిస్తుంది. అదొక్కటే ఆమె అవసరం.

ఇప్పుడు అంతామారిపోయింది. 'ఏం, ఇన్నికష్టాలు—లేనివి—వూహిస్తున్నావేం? అతను బాగుండాలని లేదా?' 'జలుబుకే మనుష్యులు చచ్చిపోతారా?'' 'నీ పాతివ్రత్యం పటిష్ఠం చేసుకోడానికి అతనిమీద లేనిపోని అపాయాలు రుద్దకు'—లోపల్నుంచీ నవ్వుతారు ఎవరో. ఆమె నిరుత్తరయై గాబరాపడుతుంది. పురాణకాలంనుంచీ మహాపతివ్రతలు పతినే సదా ధ్యానిస్తూ, అతని క్షేమంకోసమే అహర్నిశలూ భగవంతుని వేడుకుంటూ, తులసీమాతకు పూజలుచేస్తూ ఉండటం అందరికీ తెలిసిన విషయమే కదా! అయినా లోపల్నుంచీ పుట్టుకొస్తున్న వెక్కిరింపు ఆగలేదు. 'నేను ఉత్తమురాల్ని' అన్న అహం ముక్కలైంది. 'నేను ఏ తప్పు చేయలేదే. ఎందుకీ అసంతృప్తి? అనేక యుగాల్లోంచీ వెలుగుతూ నిమ్మళతా వస్తున్న భారతీయ జీవన విధానం ఉత్తమేడిపండు అయిందా? అందులో లోపం ఏర్పడిందా?' అనుకున్నది.

కడుపులో పుచ్చును దాచుకున్న మల్లెమొగ్గ ఈ మనసు అన్పి స్తున్నదామెకు.

'మనింట్లో ఆడపిల్లలు మగరాయుళ్లలాగా చెట్లూ చేమలూ ఎక్కి తిరగరాదు' ఆ జామకాయలు తియ్యగా వుంటాయి. పళ్లతో కసిక్కిన కొరికితే తియ్యని రసం వూరి వస్తుంది. ఆకాయలుకోసం మిగతా పిల్లలతో కలసి చెట్టెక్కిన ఏడేళ్ల సుశీలను కట్టడిచేస్తున్నది వాళ్ల నాయనమ్మ. అప్పణ్ణుంచీ ఆపిల్ల చెట్టెక్కలేదు. 'మనింట్లో ఆడపిల్లలు ఒకరింటికివెళ్లరు' ఆపిల్ల వెళ్లలేదు. సుశీలకి పైటలు వేసుకునే వయసు వచ్చినప్పుడు వాళ్ళ నాయనమ్మ చెప్పింది—'ఒక్కచోట వుమ్మేస్తే తుంపర్లు అన్ని వూళ్లల్లోకీ ఎగిరిపడ్తాయి. పేరు ఎట్లా నిలబెడతావో, జాగ్రత్త' సుశీలపేరు నిలబెట్టింది. ఫలానా ఇంటివారమ్మాయి బుద్ధిమంతురాలనిపించుకున్నది. ఆ ఇంట్లో పుట్టే ప్రతి ఆడపిల్లా ఒక ఉత్తమాయిల్లాలు, 'ఎప్పుడూ పొరపాటు రాకూడదు. తప్పు అనేదానికి నిష్కృతిలేదు. పేరు నిలబెట్టు జాగ్రత్త జాగ్రత్త జాగ్రత !!!'—తెలివివచ్చినప్పట్నుంచీ వాళ్ల జీవితాన్ని గురించి ఏర్పరచుకునే ముఖ్యసూత్రం యిదే. సుశీలమ్మ ఆ ఇంటిబిడ్డ.

పిల్లలు పుట్టకపోవటం యీ అసంతృప్తికి కారణమా ? అనుకుని వెంటనే త్రోసిపుచ్చింది. లేనివాటికోసం బాధపడటం ఆమె తత్వంకాదు.

తన జీవితంమీద, తన మనసులో పుట్టే భావాలమీద, తన నమ్మకాలమీద, 'తన' మీద వ్యతిరేకతలాంటి భావం పెరిగింది ఆమెలో. తన మనసే తనను నలిపివేస్తున్నట్లు, స్వేచ్ఛ అనేది తనకులేనట్లు ఉక్కిరి బిక్కిరి అవుతుంది. 'మంచితనం' అన్న ముసుగు తనకెందుకు ఆవరించింది ? ఈ ముసుగులోంచీ వ్యవహరించడానికేగాని 'జీవించ'డానికి తనకు హక్కులేదేల ? 'ఏపనిగాని సద్యస్ఫూర్తితో ఆనందంగా చెయ్యలేనా ? అనుకుంటుంది.

ఏడాది క్రిందట లింగప్ప గోపాలరావుగారి బాంకులో వాచ్‌మన్‌గా చేరాడు. ఎనభై ఏళ్ల వయసు, మోకాళ్ల నొప్పులు, కూర్చునిలేస్తే బాధతో మొహం చిన్నదవుతుంది. పనిచేస్తేగాని ఇంట్లో గడవనిస్థితి. కొడుకు వోబులేశు సంపాదిస్తున్నా పైసాసాయం చెయ్యడు వానిది వేరే కాపురం. ఇక్కడ పని ఖాళీ వున్నదని తెలిసి వచ్చాడు. సుశీలమ్మకు జాలేసింది. గోపాల్ లింగప్పని పరీక్షించి పనియిచ్చాడు. రాత్రి బాంకులో నిద్రపోతాడు లింగప్ప. పగలు కొంతసేపు ఇంట్లో తోటపని చూస్తాడు. పనిలేనప్పుడు సుశీలమ్మ లింగప్ప కబుర్లు ఉత్సాహంగా వింటుంది. కొండలాగా చెట్టులాగా బుక్కరాయ సముద్రం చెరువులాగా అనిపిస్తాడు లింగప్ప ఆమెకు. లింగప్ప కబుర్లు వింటుంటే మనసు ఏదో స్వేచ్ఛను పొందుతుంది. ముసలితనం, నొప్పులూ అన్నీ విడిపోయి ఒక జీవవాహినిగా మారిపోతాడు. తన బంధువుల్ని, వంశచరిత్రను, యర్రగడ్డను, అందులోని వనాంతరాల్ని, దేవుళ్లను, దేవుళ్లకు జరిపిన పరషల్ని, తాను తిరిగిన దేశాల్ని, వాసనాజీవులైన జంతువుల్ని, మనిషి జాతిని, దాన్ని నడిపే ధర్మాన్ని—అన్నిటినీ ఆక్రమించుకొంటూ పెరుగుతాడు లింగప్ప.

'ఆ బిటీషురాజ్జెంలో సంగతి...'అంటూ మొదలౌతాయి అతని కబుర్లు సాధారణంగా. అప్పుడు బిటీషు రాజ్జెంలో—తొలీత బస్సులు నాలుగు సెక్రాలవే, సిన్నవి. శార్జీలు కూడా దమ్మిడీ బొట్టు, అర్దణా—అంతే. రామసెంద్రప్ప బస్సులో కండక్టరుగా చేరాడు లింగప్ప, ఆయన ఎత్తారం మడిసి. దూడ సాయం, ఎర్రగా రాజాయకట్టుండేవాడు. 'ఒరేలింగా, ఎట్లాగూదణ్ణం పెట్టినప్పుడు, పెట్టినట్టూ గాకుండా పెట్టనట్టూ గాకుండా ఒంటి సెయ్యెత్తితే వలంలేదు. రొండుసేతులూ నెత్తిపేకెత్తి దణ్ణంపెట్టు' అని సెప్పినాడు. అప్పణ్ణుంచీ లింగప్ప ఎవురికేనా రొండుసేతులూ పేకెత్తి బుర్రవొంచి 'దొరా' అని దణ్ణం పెడ్తాడు. ఆయన నేర్పిందే. అది దాన్ని చూసే వినయంగల వాడను కొని పనిలో చేర్చుకున్నాడు గోపాలరావు. అనుకున్న పని పూర్తిగా వైనంగా చెయ్యడం లింగప్ప స్వభావం. కాని వినయంగా పనిచేసుకుంటూ పోవడం ఒకటే అతని ముఖ్యలక్షణంకాదని త్వరలోనే తేలిపోయింది. వూరినిండా లింగప్పకు తెలిసినవారే. పని ఒదిలి, నడిమధ్యలో, కనపడ్డవాళ్లతో మాట్లాడటం లింగప్పకో అలవాటు. మీవూరిమీద సినుకులు పడ్డయ్యా ? వంకలు బారినయ్యా ? సెరువుకి నీల్లు ఎన్ని మెట్లొచ్చెయ్య'వంటి పనికి మాలిన విషయాలు అందర్నీ అడిగి కనుక్కుంటాడు. తనకు తెలిసిందనుకున్న విషయాన్ని గురించి ధారాళంగా సలహాలిస్తాడు 'ఆఫ్టరాల్ పనిచేసే వెధవనని గుర్తుంచుకోడే. బోడి సలహాలిస్తాడు' అని విసుక్కుంటాడు గోపాలరావు.

గోపాలరావు లింగప్పని పనిలోనుంచీ తీసేద్దామనుకునేసరికి సుశీలమ్మ అడ్డుపడ్డది. ఆపాటికే లింగప్పపట్ల ఆత్మీయత ఏర్పడ్డది ఆమెకు. తన జీవితంలో తాను అనుభవించలేనిదేదో లింగప్ప జీవితంలో వెతుక్కుంటున్నదామె మనసు. లింగప్పలో ఏదోలయ ఉన్నది. సజీవమైనభాష, దాని కనుగుణంగా చేతుల కదలిక, ముఖభంగిమ—యీ అన్నిట్లోంచీ ప్రవహించే విషయం—ఆ విషయాన్ని జీవించిన లింగప్ప—లింగప్పా, అతని జీవితమూ వేరుకానేకాట !

ఒక పాట కచేరీలో బాలమురళీకృష్ణ 'ఎందరో మహానుభావులు' పాడగా విన్నది అతను పాడుతున్నాడు, వింటున్నాడు, ఎందరో మహానుభావుల్ని తలచుకొని ఆనందిస్తున్నాడు...అక్కడ శ్రోతలులేరు, తానులేదు, అతనొక్కడే వున్నాడు....అతనూలేడు, పులక శరీరులై యానందపయోధి నిమగ్నులై ముదంబునను యశంబుబగలవారే ఉన్నారు...వాళ్లూలేరు ఒక తన్మయీభావం, ఒక స్పందనమాత్రం ఉన్నది...అప్పుడడామె కళ్లలోంచీ ధారాపాతంగా నీళ్లు కారిపోయాయి.

ఒక్కోసారి లింగప్ప మాటలు వింటుంటే ఆమెకు ఎందుకో ఆనాటి అనుభవం గుర్తుకొస్తుంది. లింగప్ప వెర్రివాడు అనిఆమెకు తెలుసు. 'మా మనవరాలికి పెయి కాలిపోతా వుండి' అని వరుసగా నాలుగురోజులు చెప్పాడు. అయిదోరోజున 'సూది' ఏయించినా జెరం తగ్గిపోయింది' అన్నాడు. 'ఆస్పత్రికి తీసుకెళ్లావా' అనడిగింది సుశీలమ్మ. 'ఇంటింటికీ వాళ్లే ఒచ్చి మా గేరుగేరంతా సూడిసిపోనారు' అన్నాడు. 'అవి కలరా ఇంజక్షన్లు వాటికీ యీ జ్వరానికీ సంబంధంలేదు' అన్నదామె. ''ఏమో, తగ్గిపోయింది' అన్నాడు, జ్వరం తగ్గాక యిహ ఆ విషయం ఎందుకు అన్న ధోరణిలో లింగప్పమీద జాలి కలిగిందామెకు. 'వెర్రి ముసిలాడు' అనుకుంది. ఎప్పుడో ఇట్లాంటి జ్వరంలోనే, తెలియనితనంవల్లనే చచ్చిపోతాడు' మనస్సు చివుక్కుమన్నది. 'నాకు జెరంగాత్తే మా ఇంట్లోవాల్లకు దెలుసు. బాగా వుడుకునీల్లు గాత్తారు తానంజేత్తా. రాగి ముద్దలో గోగాకు వూరుబిండి పిసుక్కొని తిని, బాగా మజ్జిగ బోసుకుని తినేత్తా. జెరంగిరం యాడికి

'బోతదో ! ఇంగో మందు బనిలే...' జ్వరం అనేది ఒక్కరకమేవువున్నట్లు ! కాని ఆ వెర్రితనంలోనే ఒక నిండుదనం, ఏదో ఏకత్వం, జీవితంలో నమ్మకం కన్పిస్తుంది. 'మా పెద్దోల్లు—నాయనలు, పెదనాయనలు—గుంపుపెద్దది. యాభై మందిలు. మా వోమిశానికంతా నేను మిగిల్నాను. మా మేనమావల ఇంటికి ఒగడు మిగిలినాడు. తక్కినజనాలు యాడబోయినారో...ఎన్నిరాసులు యీసేతలమీద మోసినానో ఎక్కడ ఎవురు సచ్చినా ఏనిక్కి తీసేదిలే. పదాఅనేదే...'అతని గొంతు తగ్గిపోతుంది. కాని అందులో జాలిగాని దుఃఖంగాని వుండదు. తల వూపుతూ దీర్ఘంగా అంటాడు 'దెపెలోల్లం ముందుకి కాటి దిక్కుకు పోవల్సినోల్లంగెదా' సుఖం, దుఃఖం, జబ్బు, చావు—అన్నీ జీవితంలో భాగమే లింగప్పకు.

'నాకో ?' అనుకుంటుంది సుశీలమ్మ. 'పీనుగువెళ్తుంటే చూడకూడదు. చిన్నపిల లు జడుసుకుంటారు' నావికాని విలువలకోసం నాదికాని జీవన విధానంలో సాగుతూ, అర్థంకాని దానికోసం అర్థమయ్యేదాన్ని విడిచి, జీవంకోసం చూడబోయి జీవితాన్నే పోగొట్టుకుని..... 'నాకు జీవితమే మృత్యువులో భాగం ?' అనుకుంటుంది విరక్తితో.

2

"తాలీత వూల్లో పార్టీలు పడతారు. సదువులకని పిల్లలు, అంబడీత ఒక ముసిల్ది ఒచ్చి సంసారం పెడతారు. తరవాత ఒక ఎనుంగొడ్డునిపట్టి పాలమ్ముతారు. రాంగ రాంగ వూల్లోని బూవీ యిల్లూ అమ్ముకొని ఇక్కడే సెరిపోతారు. వీదేవూరంటే అనంతపురం అంటారు. ఎవురైన్నా అడుగు, నీదే వూరంటే అనంతపురం అంటారు 'అసులా', అని అడుగుతా 'అవును, అసులే' అంటారు. అప్పుడు నేను వాల్లని ఒకటేమాటడుగుతా 'నీది మొదుట్నుంచే అనంతపురమైతే తొలితొలీగ యీ వూరెంతుండిందో సెప్పు. అప్పుడు వాల్యా వుండిన మడుసు లెవురో ఇప్పుడెవురో సెప్పు' అని 'అ, వే ఒచ్చి ముప్పైయేల్లయింది....వీదేవూరు' అంటారు. 'మాది యావూరో!... ఎక్కడనుంచీ ఒచ్చినానో' అంటా..."వినయంగా వంచిన తలని వూపుకుంటూ నవ్వుకుంటూ బోడినెత్తి తడువుకుంటాడు లింగప్ప. అనంతపురమూ లింగప్పా ఎనభై ఏళ్లూ కలిసే వున్నారు.

శామీలని ఇంజనీరు దొర, ఎత్తారం మడిసి, టోపీ పెట్టుకొని, గొడుగు క్రాయకట్టు ఒంకీకర్ర పట్టుకొని బేజోరుగా నడుత్తాడు—ఆయన కట్టిందే రేలుటేసను, ఆయన గుంటూరు టాన్సపరై పోతా 'నా దెగ్గిర పనిత్తా, పనిత్తా, రారా పరవోడా' అన్నాడు. అప్పుడు లింగప్పకీ దూడపాయం. అయినా పోలా· అయినవూరిడిసిపెట్టి యహాడికిపోతాడు !

ఇప్పుడు లింగప్ప ముసలివాడు. పొట్టిగా గట్టిగా కుదిమట్టంగా కన్పించినా వయసుతోపాటు శరీరంలో కండ హరించుకుపోయింది. అమాలీలందరికీ ఒచ్చేదే— మోకాళ్ల ఇంతలావున వాచి సలుపుతూ పీకుతూ వుంటాయి. కుడికాలు పేనుంచీ కిందిదాకా యీడుత్తుంది. పని చెయ్యకపోతే ఐరోగా. తండ్రి అంటేనేకంపరం వోబులేశుకి, ఎన్ని అవకాశాలు పైకి రావడానికి ! సరైనపని ఒక్కటే చెయ్యలేదు లింగప్ప. 'అప్పుడీ వూరెంతుంది ? పాతూరే. జీనియర్ కాలోజీ వుండేసోటు అడివి. చెట్లు పలం జాత్తి. సరిసాకం రూపాయికిత్తా, తీసుకోమని సుబ్బయ్య బంగపాయె. నాకెందుకీ యడివిలో, అని తీసుకోకపోతి. ఇంజినీగు కాలోజీ దెగ్గర ఎకరా అయిదు రూపాయిలకిత్తా, మీ కురవోల్లకి పనికొత్తదని కుప్పాశారి అడుక్కునె మనిసీ మామూలేని ఎట్బెట్టు సోటని ఒద్దనేత్తి' వోబులేశుకి విన్నకొద్దీ మండుకొస్తుంది. సరిగ్గా తెలివిగా వ్యవహరించివుంటే యీపాటికి తాము పెద్దోళ్ళుగా వుండవలసింది ! లింగప్ప చింతలేకుండా చెప్పుకుపోతాడు 'నేను సూడంగానే యీ అనంతపురం ఎన్ని రకాలమారింది ! పెద్దోల్లు దివాలాతీసిపోనారు. సన్నజనం పేకెక్కి మాడీల మీద మాడీలు కట్టినారు. కిట్టప్పని తొలీత యీవూల్లో వోటలు బెట్టినాడు. ఆ యమ్మకి పెయినిండా బంగారే. ఒక బవంతి గట్టినారు—గోడల్లో తంబాల్లో నీడలు గనపడేట్టు కట్టినారు. ఏమి దర్బారు జరిగింది ! ఇప్పుడయ్యన్న యాటికి బొయినయ్యో ! ఆయమ్మ యీవూల్లో అడక్కతింటా వుంది. అప్పుడు బేట వరండాలో బొరుగులమ్ముకుంటున్న కదిరి సేపప్ప ఇప్పుడు పేషారొడ్డి. యమ్మెల్లే. ఇప్పటోల్లు పేకిలేత్తన్నారు—దొంగ డబ్బులోల్లు, కల్లమ్ముకునే వోల్లు, మట్కా ఏజెంట్లు...."

'నీవు మాత్రం అటాగే అడుగువే వున్నావు' అంటాడు వోబులేశు కసిగా.

లింగప్ప జీవితంలోని పెద్ద అపద ఆ కొడుకు అని సుశీలమ్మ అనుకుంటుంది. "ఇటువంటి కొడుకుల్ని కష్టపడి పెంచి ఫలమేమిటి లింగప్పా" అన్నదోసారి.

"పెంచాల్సిన పద్ధతి వుంది గనక పెంచుతాం. తరవాతకి ఏంచేత్తారు, ఎట్టవుతుంది, అనుకుంటామా ?....ఇంతజనాలు ఎందుకు పెంచుతున్నారు?... వాల్లు బిడ్డాపాపల్తో సుకంగవున్నారు, మనకులేరని గుల్లు గోపరాలు తిరగతారెందుకు ?...మన పెద్దోల్లు మనన్ని ఎందుకు పెంచారు ?...ఇది ఎన్నోతరాలుగా వత్తన్న పద్దతే గందా... పలం సూసుకుంటే?... పిల్లలే ఒద్దనుకుంటే?.. ఇదేం వెర్రి ప్రశ్న అన్న ఆశ్చర్యంలో మునిగిపోయాడు కాసేపు. 'పూరికే బువ్వతిని ఇంటో సేతులు ముడుసుకు కూసోవాలా ? పిల్లి , కోడి, కుక్క, నక్క అన్ని జీవులకీ వుండేదే గందా ? రెక్కలొచ్చేదాకే పెంచాలి. ఆ పేన దేవుడు... మనిసి పుట్టిందెందుకు ?....' ఇంతకంటే ఎక్కువగా ఆలోచించలేక, ఆమె ముఖంలోకి దీర్ఘంగా చూశాడు. 'కాలం మారిపోతావుంది. మంచిపెడ్డ పాపం పున్నెం లేకపోనాకా నాయనేంది ? కొడుకేంది?... నేనేమో మా యమ్మయ్యకి సేతనయినయ్యన్నీ సేసినా. దెశెలు అయినాక మంచంలో జెరంతో వారం రోజులుంది. పియ్యెత్తే దెగ్గిర్నుంచీ అన్నీ సేసినా. అంగిట్లోనుంటీ మిటాయి, జిలేబి, కారాబూంది అన్నీ పొట్లాలు గట్టించి తీసుకెల్లి పెట్టినా. నాకేం అక్కర్లేదని తలూపింది. అయినా అన్నీ తినిపించినా. సచ్చినంక రాత్రంతా బజన పెట్టించినా. జనానికంతా పేదసాదకి బాగా పెట్టినా..."ఉత్సాహంగా చెప్పుకపోయాడు.

గొర్రెల్ని మేపుకుంటూ యర్రగెడ్డంతా తిరిగాడు లింగప్ప 'గార్లదిన్నె, కనంపల్లి, తగాసుపల్లి, గుమ్మేపల్లి, పోతురాయి, నాగసంద్రం, ఒంకిరేసు కాలవ, అంతరగంగ, కలగల్లు, ఉప్పేరు...నోటితో యావను పొమ్మయ్యా, అయన్నీ వున్నై యీ గెడ్డన...'వూళ్ల పేర్లన్నీ చాక్లెట్లు చప్పరించినంత పీతితో నోరు ఆడిస్తూ వల్లిస్తాడు. అనంతపురం గురించీ, అదివున్న యర్ర

గడ్డ గురించి ఎవరైనా ఏ కొంచెం ఆసక్తి చూపినా కునుకుతున్న కళ్లల్లోకి చివ్వున పొంగివస్తుంది జీవం. అతని జ్ఞాపకాల్లోని ఒక్కో విషయం, అతని జీవితంలోని ఒక్కోముక్క, య్రరగడ్డ చరిత్రలోని ఒక్కోభాగం, అందులో స్వేచ్ఛగా తిరిగిన కురవల జీవితాల్లోని విశేషాలు—తిరిగి జీవిస్తాయి. య్రర గడ్డ అతనితల్లి. ఆ బూవమ్మ బిడ్డ అతను.

"మా కురవోల్లలో పొద్దున్నే మొగంకడిగినో డెవురు? లేసేది, సద్దిదినేది, సేతులు గొర్రెలకి రుద్దేసి, మూత్తుడుసుకుని పోతావుండేది. నీల్లు—నీల్లెక్కడ దొరుకుతే వసంతరాల్లో దిరిగే వాల్లకి ? వున్నప్పుడుంటై, లేనప్పుడుండవు. అందుకే మా కురవోల్లు దప్పివి సంపేత్తారు. తాగితే ఎక్కువనీల్లు తాగరు. వున్నయ్యని ఇప్పుడు తాగితే, లేనప్పుడెట్లా ?..."

"సెక్కంలో ఆడోల్లు బువ్వదెత్తే ఎంతమంది బీదాబిక్కీ మేవుండే తావు ఎతుక్కుంటూ ఒచ్చేవోల్లు ! లేదనకుండా అందరికీ పెట్టాల్సిందే. పిల్లలున్నారంటే పాలు తిరిపెంగా పొయ్యాల్సిందే..."

"ఒకపాలి డొక్కల పెరువుకాడికి మంద దోలకపోయినం. మాల పున్నమి. పెదబోయోల్లంతా ఎనబై మందొచ్చిర్సు, తలాక తిరిపెంపిల్ల లియ్యమని, యాడదెచ్చిత్తుం అన్ని పిల్లలు ! 'మేం ఒగిటిగూడ యీము. దెబ్బలో గావాలంటే మందంతా డోలకపోవ్రి' అనేసినం. వాలు పరాక్రమం సేయబట్టినరు, 'యాగెడ్డ కురవోల్లురా మీరు' అంటా. 'య్రర గెడ్డ కురవోల్లంరా' అని మేంపదిమందిం. ఇంతలో ఆదోవంటె పోలీసుజీపు బోతంటె వాల్లు తగ్గి 'రెత్తిరికొచ్చి ఎత్తకపోదాని' అని మల్లినారు. మేం మందలేపుకొని ఇంకో దోవన మల్లొచ్చినం...."

దూడపాయంలో లింగప్ప బవులింతంగా వుండేవాడు. తుమ్మదిగాని యీతదిగాని, సిగరదిగాని, గిరుమకట్టెగాని సొక్కాలేకుండా వుత్తసేన ఇర గ్గొట్టేవాడు. తిండి బేదివేవాడు. లారీల్లో కీనరుగా బోతా మదరాసుదాకా ఏన్నాడు. ఒపిసేటదాకా దిన్నాడు. వోటల్లో తొలినాడే అన్నం పెట్టేది. తర వాత మొగంచూపి లేదనెత్తారు. కల్లంగడికిపోతే ముంతలో కల్లిత్తే అది తాగి, ముంతని కూడా నములుకోని తినేవాడు. దాన్నంటే లింగప్పని గనుక్కోని వాల్లు ముంతలిచ్చెరు. సీసాలిత్తారు.

'ఒక పాలేవయిదంటే ఒక పల్లెలో వోటలోడు అన్నవొండి మా ఆరుగురికీ బెట్టినాడు. అందరూ దిని లేసిపోయివారు. నాకు సాలల్లా. ఆడు అన్నం లేదనేసినాడు. నాకు మారు బెట్టేదాకా లెయ్యనని కూసున్నా. తాగిన మంపరం, తక్కిరి బిక్కిరి. వాడు పెట్టాలా. నాకు కోపవొచ్చి ఆరిత్తరాకులూ పిండిజేసి తింటి. ఈనెలు గిపెలు అన్నీనములుకోని తింటి. నా యిత్తరాకు దొప్ప బీక్కొని తిన్నట్టు తింటి. ఇంకా గబ్బ లేపతా సూడని వూల్లోకి బోయి ఒక గాడిదని బుజాలమీది కెత్తుకొని మోసుకొచ్చి వాడింటిముందెత్తి. అప్పుడు వాడు మల్లీ అన్నంసేసి యిచ్చినాడు మూటగట్టి... వూరు జేరివంక మూడుముంతల కల్లుదాగి, ముంతలుదిని, ఒకటిన్నర దరాము సారాయిదాగినా. పావలాకు గంప కురాకు దీనుకొనితింటి. కడుపునొప్పిఎత్తుకుంది.ఇంటికిబోయినా.

అతి సామాన్యపు జీవితం. అధమాధమపు జీవితంకూడా. 'కాని అది చావు తాకలేని జీవితం. నిరంతరం ప్రవహించే జీవవాహిని' అనుకున్నది.దానిలో ఎంతనవ్వు ! 'సెప్తే నగుతారు. నాకే నగొస్తావుంది...' ముసలిమొహంలో నవ్వువిసిరి, విరిగి, ముసలికళ్లల్లో నీళ్లూరుతాయి. తలకిందికి దించేసి బుజాలు ఎగిరిపడేలా నవ్వుతాడు. 'ఆ బిటీసు రాజ్జెం సంగతి...మదరాసు బిసిక బోయినం. అప్పుడు రొండణాల కొకటవులు. కొత్తటవులు నెలమీదేసి, బొరుగులు వుట్నాల కొనిపోసి సవద్రంయేవుకి యీవుతిప్పి బొరుగులు నవులుకుంటూ బిసిలో ఆటలాడేవోల్లనిసూతూ గూసున్నాం. వాల్లు మెమ్మల్నిసూసి వూరికే నవ్వను బట్టినారు. వారు నవ్వుతుంటే ఎందుకో తెలీకుండానే మేవూ నవ్వుతుండాం. మా పెద్ద పెద్ద కొప్పుల్నిసూసి నవ్వుతుండా రనుకున్నాం... ఆడోల్లకి గూడా వుండవు అంతపెద్ద కొప్పులు..ఇంతలో ఎనిక్కి తడి తగిలింది...ఎనక్కి తిరిగి సూద్దుం గెందాం, రొండణాల టవుళ్ళు బొరుగులు అన్నీ సవుద్రంలో కెల్లిపోయె. వాల్లు నవ్వా, మేం నవ్వా...' లింగప్పా, సుశీలమ్మా ఒకరొకరు చూసి ఒకటేగా నవ్వుకుంటారు.

'అవెమ్మావ్, యియ్యాల మెమ్మల్ని బోజినానికి బిలిస్తవంట. వాగప్ప జెప్పాడులే' అంటాడు పండగనాడు. పనిమనిషి ఎంకమ్మ గాబరావడతది. 'ఎవురూ జెయ్యలేని వంటలు జెత్తావంట...యాపాకు పాయసం, వెూదగాకువడలూ...' నవ్వుతో బుజాలూ తలా వూగిపోతై. ఇంకా నవ్వుతూనే వుంటాడు. 'అంయిస్ మాత్తరం వూరికే ఒత్తాయ్యా యీ కాలంలో' అంటూ మొహం ముడుచుకొని వెళ్లిపోతుంది ఎంకమ్మ.

"ఫలానా మనిషి ఎలాంటివాడు ?' అని అడగ్గానే లింగప్ప ఆలోచన్లో పడతాడు. పెద్ద తలగుడ్డ కిరీటాన్ని పైకెత్తి సర్దుకుంటాడు. కళ్లు పైకెత్తి జ్ఞాపకాల అరల్లోకి తొంగిచూస్తాడు. 'ఎవురికీ ఏవీ అన్నాయం సెయ్యలేదు. ఎవురివోరూ కొట్టలా!' అంటాడు తలాడిస్తూ. అదొక్కటే లింగప్పకు తెలిసిన విలువ !

దీర్ఘమైన జీవితంలో అతనివలన కొందరికి సహాయం జరిగింది. తల్లి చచ్చి ఆస్పత్రిలో దిక్కులేకుండా వున్నపిల్లను పేదపిల్లల హాస్టల్లో చేర్పించాడు. ఆ పిల్ల ఇప్పుడు హిందీ టీచరుగావుంది. ఒకపారి దోవతప్పి ఏడుస్తున్న పిలగాణ్ణి బస్సుఛార్జీలిచ్చి వాళ్లవూరికి పంపించాడు. దొంగలు పట్టుకుపోతున్న పిల్లని విడిపించి దొంగని చితకదన్నాడు. పెళ్లిళ్లకి బొట్లు చేయించుకోడానికి ఎందరికో సాయంచేశాడు. అయినా లింగప్పని 'మంచివాడు' 'పరోపకారి' అనడానికి వీల్లేదు !

3

గజేశుడి దేవాలయానికి కొంతడబ్బు విరాళంగా యిచ్చాడు గోపాలరావు, ఆ డబ్బుతో పెద్ద పటాలు తెచ్చారు. గోడలకు అలంకరించడానికి దేవుళ్ల బొమ్మలు, మహా పతివ్రతల చిత్రాలు, నరకంలో పాపులు నానావిధాలయిన హింసలకు గురియవుతూ వుండడం, ఏఏ పాపాలకి ఏఏ శిక్షలో అన్నీ వివరంగా చిత్రించివున్నాయి. సుశీలమ్మకు ఆ పటాలు నచ్చలేదు. కాని గుడికివెళ్లే జనం కళ్లుమూసుకుని దేవుడిముందు అయిదు నిముషాలు నిలబడితే, ఆ పటాలముందు కళ్లు తెరుచుకుని పదినిమిషాలు నిలబడతారని ఆమెకు తెలుసు. అక్కడేవో పూజలు చేయించడానికి సాయంత్రం ఆరుగంటలకు వెళ్దామని చెప్పాడు గోపాల్.

బాంకులో అప్పుతీసుకుని తిరిగి ఇవ్వకుండా ఎదురు తిరిగి మాట్లాడుతున్న వాళ్లిద్దరిమీద కేసులుపెట్టి డిక్రీ తెచ్చుకున్నాడు యీ మధ్యనే. దాని తాలూకు పూజలు ఇవాళ.

ఆరున్నరవుతున్నా గోపాల్ ఇంకా ఇంటికిరాలేదు. సుశీలమ్మకు గుడికి వెళ్లాలనిగానీ వెళ్లకూడదనిగానీ ప్రత్యేకంగా ఏమీ అనిపించలేదు. అందువలన బట్టలు మార్చుకోకుండా లింగప్పతో దేవుణ్ణి గురించి మాటాడుతూ కూర్చున్నది.

లింగప్ప దేవుళ్లని ఏవూరివాళ్లో వూరేగించడానికి తీసుకెళ్తుంటే సుశీలమ్మకు చూపించాడు ఒకసారి. నెత్తి గుర్రాలమీద బంగారు వెండి గొడుగుల కింద రంగురంగులుగా నెమలిపింఛంకంటే అందంగావున్నారు, మంచి ముదురు రంగుల్లో.

"సామికి రంగెయ్యాలంటే ఎవురెయ్యాలని ముందు సెపాదం అడుగుతారు. సామి చెప్పినట్లు జరగాలి. పుట్టపర్తి జినిగిరోల్లది జీకావన్నె, గొల్లపల్లి సామికి వాల్లె రంగెయ్యాలి...సామిని పాలకీలోపెట్టి, సేవ ఎర్రగుడ్డ—బల్లాలోనే సేత్తారు దాన్ని—శిప్పి, వకారు డొల్లులు వాయిత్తా తీసుకెల్తుంటే బేరబ్బసంగా వుంటాడు !..."

"కురవోల్లకి యర్రగొడ్డన డెబ్బైఏడుమంది దేవుళ్లు. వాల్లురేతులు పాలికికట్టెతో సామిని అలాదాగా గుర్రం అలాదాగాసేసి కరిపిత్తారు..." అపరిమితుడు అనంతుడు అయిన స్వామిని మామూలు వడ్రంగివాళ్లు మామూలు పాలికికట్టెతో చెయ్యడమా ! పిల్లలబొమ్మల్లాగా !

"తెలీనోల్లు అడుగో కురవోల్ల దేవుడు బేరప్పసామి ఎల్తుండాడు అంటారు. తెలిసినోల్లు పేరు సెప్పుకుంటారు. యీవూరిసామికి ఆవూరిపేరే. ఆకునూరప్ప, గుంతకల్లప్ప, అనంతపురంసామి అంతరగంగనుంటీ ఒచ్చాడు గనక అంతర గంగప్ప, డెబ్బైఏడు మందిలోకీ పిన్నోడు ఇటికె నాలయ్య..." చిన్నవూరకి పరిమితులైన చిన్నస్వాములు ! సుశీలమ్మకు లింగప్ప దేవుళ్ల మీద సదభిప్రాయం కలగలేదు. 'ఈ కాలంలో ప్రపంచం అంతా ఒక్కటే వూళ్లూలేవు, దేశాలూలేవు ! మనిషి జాతిఅంతా ఒక్కటే. మనిషిలేడు ! అయినా పాపం, పాతకాలపు ముసిలాడికేం తెలుస్తుంది' అనుకుంది.

"ఒక్కో దేవుడికీ అలివిగాని సొమ్ములు. ఒక్కోసామిని నలుగురు మడుసులు మొయ్యలేరు. అన్ని సొమ్ములు ! మీ సామిని మేం మెరవని సేపిత్తాం, మా వూల్లో పరససేపిత్తాం అంటే యీనంటానికి యీల్లేదు. యియ్యాల్సిందే. సొమ్ములన్నీ పెట్టి పాలకిలోపెట్టి పంపిత్తారు. దొంగలొచ్చి నడిమెద్దెన అడ్డగిత్తే ? సామినిదించి 'ఎవురిగ్గావాలో ఎత్తకపోండ్రి. నిచ్చేపంగా ఎత్తకపోండ్రి' అంటారు. ఎప్పుడూ ఎత్తకపోలేదు. ఒకసారి నలుగురుదొంగలు ముట్టినారు. కలు గనపడక దిక్కులకోడు బరిగెత్తె. అంత సత్తెం సామిది !...

"ఇంకా రెడీకాలేదా ? కేసు వోడిపోయిన కదిరికాపు వాల్లొచ్చిపడ్డారు. వెధవ బెదిరింపులూ వాళ్లూనూ. పోలీసులకు ఫోన్‌చేసి వాళ్లను బయటికి నెట్టించిచేసరికి ఆలస్యమైంది....'అంటూ లోపలికొచ్చాడు గోపాలరావు, లింగప్పను చూచి నొసలు చిట్లించాడు. సుశీలమ్మ లింగప్పతో సమానంగా మాట్లాడుతూ వుండటం ఆయన కిష్టంలేదు.

"బెణకప్ప గుడికెల్తావా అమ్మా' చిన్నగా అడిగాడు లింగప్ప అంతవరకూ గోడకానుకొని ఒంటికాలిమీద ఒంగినిలబడి చేతులాడిస్తూ ధీమాగా మాట్లాడుతున్నవాడు గోపాల్ కనబడగానే నిటారుగా నిలబడి గొంతు తగ్గించుకున్నాడు సుశీలమ్మకి నవ్వొచ్చింది.

గణేశుణ్ణి వాళ్లు బెణకప్ప అంటారు. గణేశుని తలచుకోగానే ఆమెకు ఆనందం కలిగింది. ఆయన్నిరాతితో చేశారు, కంచుతో చేశారు అని ఎవరు అనుకుంటారు ! సకలలోకాలకు ప్రభువు పార్వతీ తనయుడు. కల్యాణ గుణాలయుడు...

చకచకాలేచి పదినిముషాల్లో తయారైంది. భర్త ప్రక్కనే కారులో కూచుని గుడికెళ్తుంటే మనసు ఏవో ఉన్నత శిఖరాలపై నిలిచింది. భార్యాభర్తల సంబంధం—ఆత్మపరమాత్మల సంబంధాన్ని సూచించే మహత్తరమైన బంధం—ఈ అవున్నత్యాన్ని లింగప్ప ఎన్నడూ వూహించలేడు ! చెప్పినా అర్థం చేసుకోలేడు ! 'కురవోల్లు సీరలు మారుత్తారు'

పూజ అయ్యాక చెరువుగట్టుమీద కొంచెంసేపు కూర్చున్నారు. ఎనిమిది దాటింది. గుళ్లో జనం లేరు. పూజార్లు అలికిడి కూడా లేదు. ముష్టివాళ్లూ లేరు. చంద్రుడి వెన్నెల గుడ్డిగావుంది. లేచి కారుదగ్గరకు బయల్దేరారు. చెట్లక్రింది చీకట్లలోంచీ నలుగురు మనుషులు వచ్చి చుట్టుముట్టారు. ఇద్దరు గోపాలరావు నోరు మూసేసి చెట్టుకుకట్టారు. మిగతా యిద్దరు సుశీలమ్మని పట్టుకుని నగలన్నీ ఒలిచేశారు. ఆమెను క్రిందికితోసి చేతులూ కాళ్లూ పట్టేశారు. 'ఏమండీ' అని కేకపెట్టి తన్నుకుంటున్న ఆమె నోట్లో గుడ్డలు కుక్కారు...ఎవరూ ఆమెను రక్షించలేదు...

హాస్పిటల్లో తెలివొచ్చింది జరిగింది సరిగ్గా జ్ఞాపకంలేదు. పట్టరానిఏడుపు. గుండెల్లో మంట. ఒళ్లంతా మంట. లోపలి మంటలో దేనికోసమో వెతుకులాట.

నేను...నేను ?...సీత...ఎవరు మైలపడిపోయింది ?

మెదడులో అగ్నిపర్వతం బ్రద్దలైంది.

ఛీ, ఈ శరీరం నాది కాదు.

ఇది మురికి, పెంట, కుళ్ళు, అసహ్యం.

దుఃఖం, బాధ, కసి, ద్వేషం...

ఇది నశించిపోవాలి. కుళ్లు నాశనం చెయ్యాలి. మంట ఆరాలి...

అందరూ 'ఏమరి వున్నప్పుడు బయటి కెళ్లింది. బావిలో దూకింది. ఎవరో పెద్దగా అరిచారు.

తెలివచ్చేసరికి మళ్లీ మంచంమీదే వున్నది.

బరువు. ఆయాసం. వూపిరికోసం, ప్రాణశక్తికోసం గింజుకుంటోంది శరీరం.

మెల్లగా కళ్లెత్తి చూసింది. గోపాలరావు కనిపించాడు. అతన్ని పరీక్షగా చూసింది. 'నేను చావాల్సిందే' అనుకుంది. బ్రతికి ఏం చెయ్యాలి ?

ఆమె సుశీలకాదు. మంచం దగ్గర లింగప్ప కాపలా వున్నాడు. 'ఎంౘ్రిన్‌గాని ఏదైనా గుక్కెడు విషం తెచ్చిపెట్టు, లింగప్పా' అన్నది. కునుకులోంచీ మగతగా విన్న లింగప్ప గోడకు జారగిలబడి తలగోక్కుని 'పానం పోగొట్టుకోటం ఏలనమ్మ. ఎందరు జనాలు బ్రతకటంలేదు! దేవుడుపెట్టినయ్యన్నీ అనుబగించాలి గెదా' అన్నాడు.

దేవుడు ! ఆ పేరెత్తితేనే ఆమెకు కష్టపుట్టింది. ఎవడు దేవుడు? ఎక్కడున్నాడు ? వాడి న్యాయం ఏమిటి ? నిజంగా దేవుడనే వాడుంటే గుడిముందే ఇటువంటి అత్యాచారం జరుగునా ?!

అత్తా, ఆడబిడ్డా వచ్చారు. కన్నీళు కార్చారు. 'ఆ ప్రాణం ఆ ప్రాణం అప్పుడే పోయుంటే బాగుండేది ఏం పాపం చేసుకున్నానో ఖర్మ' అన్నారు.

నాన్నగారూ అన్నాచెల్లెలూ వచ్చారు. తనకోసం బాధపడి ఏడ్చారు. కాని తనని బ్రతికించగలమాట వాళ్లదగ్గరలేదు.

గోపాల్ యిహ ఎన్నటికీ తనను 'సీతా' అని పిలవడు.

'నా జీవితం నాశనమైపోయింది. నేను నశించిపోయాను" ఆమెకు అలవిగాని దుఃఖం ఆవేశం వచ్చాయి. 'నేను సుశీలను. నన్ను ఏ మలినమూ అంట లేదు. కావాలంటే అగ్ని పరీక్ష పెట్టండి. నాకేమైనా పాపం అంటితే మసై పోతాను...నేను సీతను. నిప్పులాంటిదాన్ని. నేను అప్పుడూ యిప్పుడూ ఒకటిగానే వున్నాను."

అయినా గోపాల్ తనను గుర్తించడు ! అతను ఎవరో పరాయివాడిలాగా సంబంధంలేని వాడిలాగా అన్పించాడు. ఇన్నాళ్ల బ్రతికిందంతా వూహేనా ?

ఈ మనిషి, ఇంకో మనిషి, అందరు మనుషులూ తనను వెలివేశారు...

తనను తానే వెలివేసుకుంది.

'లింగప్పా, నాకేమైనా తెచ్చిపెట్టు' అన్నది ఏడుస్తూ.

'ఏలనమ్మా, వూరికే సత్తానంటావు ! ఈ వూళ్లో వుండలేకపోతే మావోళ్లకాడికి కుంటిమద్దికి పంపిత్తా. అయిదరాబాదలనుంటీ ఒచ్చినావని సెప్తా. మా కోడలు సుట్టంరాలినని యాదో నేసెప్పుకుంటా. నీకేల ఆదంతా బతకటానికి సోటేలేదా ?' అన్నాడు.

లింగప్పకేమీ తెలీదు, బ్రతకటం తప్పించి,

బ్రతుకు ! ఇంకా బ్రతుకు ! నూరేళ్ల బ్రతుకు !

ఇంత ప్రపంచంలోనూ లింగప్ప ఒకడే ఆప్తుడుగా కన్పించాడు.

కాని...బ్రతకటమా ?...ఎట్లా...ఎందుకు ?...

కళ్లు మూసుకుంది.

ఒంపులులేని బాటలో పచ్చని పైర్ల మధ్యగా ఆకాశం క్రింద నడుస్తూ చల్లనిగాలులు ఒంటిమీద ఆడుకుంటే తాతదగ్గరి కెడుతున్న ఒక ఆనందం—

పాల సపోటాల గంపముందు కూచుని ఆరుచిలో వాసనలో లీనమై వరుసగా తింటున్న ఒక మాధుర్యం—

దేవుడూ, దేవుడూ, మా అమ్మ నీ దగ్గరి కొచ్చిందా ? నీ వెప్పుడూ నా దగ్గరుంటావా ?' అని కన్పించని దేవుణ్ణి ప్రశ్నిస్తున్న ఒక దుఃఖం —

'ఎందుకు ఇప్పుడీ జ్ఞాపకాలు వెలికివచ్చాయి ? ఇవి నాలోవున్నాయని నాకే తెలియదే!' అనుకుంది.

లింగప్ప లేనప్పుడు మెల్లగా లేచింది. సంధ్య వెలుగులోనికి వెళ్లిపోయింది. చెరువు ఎండిపోయి వున్నది.

కట్టమీద నిల్చుని ఆకాశంవైపు చూచింది. పెద్దగోళం—అనంతమైనది,. కదలనిది, మారనిది—మాతృ గర్భంలా తనను చుట్టుకొని వున్నట్లనిపించింది. అట్లాగే చూస్తూ నిలుచుంది. ఆ కదలని దాన్లోనే దిగిపోయే సూర్యుడు, ప్రాముఖ్యతలోని కొస్తున్న చంద్రుడు, కళ్లు తెరుస్తున్న నక్షత్రాలు— వెలుగులో క్షణక్షణం మారుతున్న ప్రపంచం—అంతా తన చుట్టూ—ఈవిశ్వానికి కేంద్రం తానే!

ఆమెకు సంతోషం కల్గింది. మనసు తేటపడింది. గుడిదగ్గర గట్టుమీదనే ఎంతోసేపు నడిచింది. 'నాకు అంటిన తప్పు ఏది ?' అని తన్నుతాను చూచుకున్నది. 'నాకు తప్పు అంటితే నాలో ప్రాణం ఎందుకున్నది ? ప్రాణం భగవంతుడు కదా ?' అనుకుంది.

భగవంతునికి తప్పు ఒప్పూ లేవు. పాపం పుణ్యంలేవు. ఆయనే అఖండమైన ప్రేమ. అనంతమైన కరుణ.

ఆమె మెదడులో గొప్ప కంపం కలిగింది.

ఆనందమో ప్రేమో ఉన్మాదమో—ఏదో తెలియరానిది వెల్లువలా పొంగింది.

అష్టమి చంద్రుడు చచ్చిపోయాడు.

ఆమెకు చీకట్లో ఎదుర్రాయి తగిలింది. బోర్లాపడి క్రిందికి దొర్లిపోయింది. రాళ్లు తగిలినచోట చర్మం చీరుకుపోయింది. కాని ఆమెకు నొప్పి కాని భయంకాని అనిపించలేదు.

ఆమె చచ్చిపోయింది.